

КОНФЕРЕНЦИЯ

ПРАВАТА НА ЧОВЕКА И КУЛТУРНОТО НАСЛЕДСТВО

27 ноември 2009 г., София

ПРАВАТА НА ЧОВЕКА И ХУДОЖЕСТВЕННОТО НАСЛЕДСТВО: ОПИТЪТ НА КОСОВО

**Ст.н.с. II ст. д-р Бисерка Пенкова,
Национална художествена академия и Институт за изкуствознание при БАН**

Преди пет години се сблъсках с една особено драматична илюстрация на проблема за отношението между правата на човека и правата на културните паметници от миналото. През април 2004 г. взех участие в експертна мисия на ЮНЕСКО в Косово непосредствено след погромите от 17-20 март същата година.

През тези три дни и нощи, отбелязали последната крачка към почти пълното етническо прочистване на областта, пред очите на международната администрация и войска бяха разрушени или повредени повече от 30 християнски храма, някои от които паметници на културата с местно или национално значение.

Когато в началото на XIII в. св. Сава Неманич слага началото на самостоятелната сръбска църква, няколко епископски седалища се установяват на територията на Косово и Метохия. А когато към края на столетието архиепископията е пренесена в Печката патриаршия, областта остава истинският духовен център на сръбската държава и до днес. С царуването на крал Милутин започва трайното разширяване на сръбското кралство на юг и столетието до разгрома от турците на Косово поле в 1389 г. е време на най-голям разцвет на областта, белязан от строителството на крепости, владетелски и феодални резиденции, големи и малки църкви и манастири. С окончателното завоюване на тази територия в средата на XV в. започва дългият период на робството. Но областта не губи нито икономическото, нито духовното си значение. Само след сто години, през 1557 г. е обновена Печката патриаршия и нейното просъществуване до началото на XVII в. е нов период на подъем. Край на този период слага т.нар. Велико преселение на сръбския народ през 1690 г. Областта Косово и Метохия е освободена окончателно от турците едва през 1912 г.

Материалните свидетелства за културите и народите, дали си среща на тази земя през вековете, правят областта един от малкото региони в Европа с такава висока концентрация на исторически и културни паметници: праисторически, римски, християнски, турски, албански - култови и светски. Някои от тях със световно значение. Те одавна са добре изучени и документирани.

Сложен комплекс от икономически и социални, политически и геополитически, културни и духовни, и не на последно място демографски причини предопределя процеса на албанизация на областта, който се интензифицира особено през втората половина на XX в. Неговият пик бе крахът на режима на Милошевич и социалистическа Югославия, довел през 1999 г. до бомбардировките от страна на НАТО, а след това и до установяването на администрация на ООН и части на многонационалните сили KFOR в областта. Според статистическите данни

пострадалите по време и след военните действия църкви са над 110, сред които и джамии. Тогава UNESCO изпраща експертна група едва две години след военните действия.

След събитията от 17-19 март генералният секретар на UNESCO тогава Коиширо Мацура лично разпорежда организирането на нова мисия, която да установи пораженията върху паметниците в Косово. Мисията на UNESCO в Косово е организирана за по-малко от месец и бе проведена от 26 до 30 април 2004 г. Международната експертна група се състоеше от представители на UNESCO и от независими експерти – историци на изкуството, реставратор.

Експертната група в Грачаница

Мисията успя да посети 19 обекта от предварителната програма, както и най-значимите християнски културни паметници на територията на Косово – манастирите Грачаница, Дечани и Печката патриаршия. Посетените паметници могат да бъдат разделени в три групи:

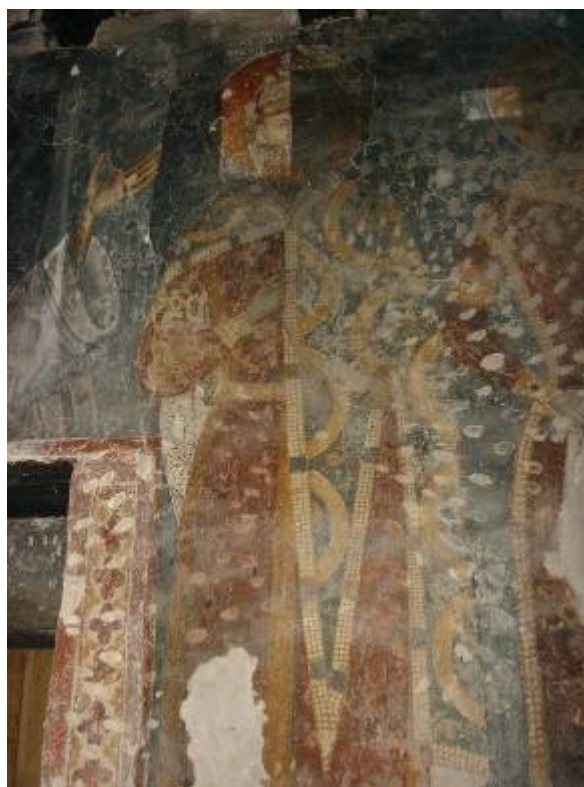
Към първата - обявените за паметници на културата църкви и манастири: църквата “Богородица Левишка”, манастира “Св. Архангели”, църквата “Св. Спас”, “Св. Никола Тутич”, “Св. Георги Рунич” и епископският комплекс в Призрен; църквата “Успение Богородично” в Липлян, манастира Девич и църквата “Св. Никола” в Приштина.

Епископската църква „Богородица Левишка” в Призрен, април 2004 г.

Богородица с Христос „Кърмител”, до и през април 2004 г.

Епископската църква „Богородица Левишка” в Призрен, октомври 2007 г.
(снимка RIC)

Епископията „Св. Георги” в Призрен, април 2004 г.

Епископията „Св. Георги” в Призрен, 2007 г.
(снимка RIC)

Църквата „Св. Георги Рунич” в двора на Епископията в Призрен, април 2004 г.

Църквата „Св. Георги Рунич” в двора на Епископията в Призрен, март 2007 г.
(снимка RIC)

Призрен, април 2004 г.

Средновековният манастир „Св. Архангели” край Призрен, април 2004 г.

Манастир Девич, април 2004 г.

Манастир Девич, 2006 г. (снимка RIC)

Втората група обекти включваше 10 църкви от ново и най-ново време, останките от тях или, както е в град Джаковица, терените на съществуващите на това място храмове, вече напълно разчистени от руините: “Св. Никола” в Косово поле, “Св. Неделя” в Урошевац, “Св. Йован” в Печ, “Св. Петър и Павел” в Исток, “Св. св. Флор и Лавър” в Липлян, “Св. Архангели” в Штимле, “Успение Богородично” и “Св. Троица” в Джаковица, “Св. Илия” в Бистрадзин (Градиш) и “Св. Неделя” в Брняча, Ораховац.

“Св. Илия” край Бистрадзин, април 2004 г.

По-особено място в програмата на мисията заема Галерията-ателие на албанския скулптор Агим Чавдарбаш в с. Чаглавица. Малката къща, превърната след смъртта на автора в галерия, е имала нещастieto да се намира сред сръбски къщи и е била изгорена заедно с тях. този случай е илюстрация на сляпото безмислие на събитията от месец март.

Галерия ателие на скулптора Агим Чавдарбаш, април 2004 г

Третата група включваше големите манастири: Грачаница, Дечани и Печката патриаршия. Манастирът Грачаница се намира в едноименното село, което е център на неголемия сръбски анклав, намиращ се недалеч от Прищина, поради което манастирът и уникалните фрески не са пострадали. Манастирите Дечани и Печката патриаршия се намират в южната част на Косово, но благодарение активната намеса на силите от италианския контингент опитите за атака са били парирани. Всъщност основната защита на всички манастири, които посети мисията на UNESCO, бе несломимият дух на монасите и монахините, които с пламъка на раннохристиянските мъченици са останали със своите обители и в най-тежките моменти.

Печката патриаршия, април 2004 г.

Видяното и чуто за тези дни в Косово далеч надхвърли предварително поставените пред мисията задачи. Макар и кратко, то събуди цяла редица сложни и болезнени въпроси. Въпросът за православните сръбски паметници в Косово е много по-широк като обхват на проблемите и много по-дълбок като значение за цялостната днешна и най-вече бъдеща ситуация в областта. Става дума не само и не толкова за артефакти на минала култура, а за знаци на легитимност на областта. В този смисъл въпросът за опазването на паметниците на културата в Косово е въпросът за техния правен статут и, което е още по-важно – въпросът за съблюдаването на този статут.

Международната общност чрез различни институции и организации се зае с проблемите на културното наследство на територията на областта. На 13 май 2005 г. бе проведена донорска конференция с представители на над 50 държави и 15 фондации и неправителствени организации. В резултат са потвърдени над 3 милиона долара за начало на въпросните дейности. На 9 декември в главната квартира на ЮНЕСКО в Париж в присъствието на Коичиро Мацура, на представители на ООН за временно управление в Косово (ЮНМИК) и на Съвета на Европа се конституира Експертната комисия по възстановяване и опазване на културното наследство в Косово, състояща се от 12 международни експерти, със задача да дават експерно мнение по постъпващите проекти за възстановяване и защита на културното наследство в Косово. Това обаче беше единственото заседание на Комисията...

Междувременно ЮНЕСКО продължи работата по статута на най-важните паметници на културата в Косово – сръбските средновековни манастири. На 13 юли 2006 г. в Листата на паметниците на световното наследство в риск към манастира Дечани (включен още през 2004 г.) бяха вписани като група и Печката патриаршия, Грачаница и епископската църква Богородица Левишка в Призрен. Огромна заслуга в този дълъг процес, продължил повече от 10 г., има чл. кор. Елка Бакалова, като експерт на ЮНЕСКО изготвила няколко експертизи за паметниците. Освен това тя бе член на експертната група, участваща в изготвянето на т.нар. План Ахтисаари за бъдещото развитие на Косово, приет през 2007 г.

Както всички знаем, на 14 февруари 2008 г. Косово едностранно обяви независимост, а само преди две седмици се проведеха местни избори - първият вот на косовските избиратели. Каква е ситуацията с опазването на културното наследство на територията на Косово в момента.

През 2005 г. е създадена Reconstruction Implementation Commission, отговорна за планирането и контрола на изпълнението на възстановителните работи по 34 сръбски православни обекти, пострадали по време на събитията от март 2004 г. В комисията са представени Съветът на Европа, Сръбската православна църква, Републиканският институт за паметниците на културата в Белград, Министерството на културата, младежта и спорта на Косово. За изминалите пет години е извършена голям обем възстановителни работи. Разглеждайки сайта на RIC, установих, че са ремонтирани и възстановени не само много от църквите и

манастирите и сградите към тях, които посетихме през 2004 г., но и много от тези, повредени преди това.

Църквата “Св. Никола” в Прищина, 2004 и 2007 г.

В началото на този месец стартира нов мащабен тригодишен проект за подкрепа и насърчаване на културното многообразие в Косово, финансиран от Европейската комисия и Съвета на Европа - Support to the Promotion of the Cultural Diversity in Kosovo. Целта му е да се използва културното наследство като средство за постигане на помирение и диалог между общностите и за развитие на икономическия потенциал на този сектор в Косово. Проектът ще се реализира в три главни направления.

Първото предвижда реформи в административните структури и законодателството на Косово, касаещи опазването на културното наследство, тяхното синхронизиране с европейското законодателство.

Втората основна задача на проекта е да се повиши информираността на населението на Косово, особено на младите хора, за значението на културното наследство като общо наследство. Да се работи за изграждане на мултикултурен диалог чрез различни програми, преди всичко за учениците от основното училище, но също така и за учители и студенти,

които да осигурят колкото се може по-широко изучаване на различното културно наследство на областта.

Третото направление е проект за насърчаване на устойчивото местно икономическо развитие и подобряване на условията на живот на местните общности в пилотен регион, а именно района на Печ, в който са включени всички слоеве на публичния сектор – от независимите граждански организации до общинските служби.

И така, днес Косово е независима държава, правата на албанското мнозинство са гарантирани. На практика са възстановени редица православни църкви и манастири, както и сгради към тях. Но въпросът за по-нататъшната им съдба за сега остава без отговор. Главното условие за съхраняването на православните църкви и манастири, които определяме като паметници на културата – това е съхраняването на живота в тях. Но как ще стане това, след като сръбското православно население в голямата си част е напуснало тези краища? В този смисъл още по-силно е болезненото чувство за обреченост на повечето от сръбските паметници на културата в Косово. Можем само да се надяваме, че държавата Косово ще съумее да изгради разбирането, че културното наследство е принадлежи на всички хора, които населяват нейната територия и опазването му е залог за по-добро бъдеще.